

Hittankönyvek az emberről, erkölcs tankönyvek a vallásról

A kötelezően választható Vallás- és erkölcs tan és Erkölcstan tantárgyak sokak számára ekvivalenciát sugallnak, mintha ugyanarról szólnának másképpen. Fábri György¹ úgy nyilatkozott erről, hogy „a hittan és erkölcs tan iskolai bevezetése egyfajta kategóriahibaként értelmezhető, hiszen a kettő nem alternatívája egymásnak” (Szabóné, 2014).

Prominens klerikus és laikus keresztények körében végzett kutatásunkból nagyjából ugyanaz a vélemény rajzolódott ki (amit egyébként pedagógiai berkekben is tapasztaltam): ez a modell egyebek mellett azért sem szerencsés, mert míg az ember-, erkölcs-, valamint társadalom- és vallásismeret magában foglaló, ám szerencsétlenül (bár tudatosan) Erkölcstannak elnevezett tantárgyba bele van építve a vallásismeret, a Vallás- és erkölcs tanban viszont alig-alig esik szó az emberről, vagyis a hittanosok járnak rosszabbul (Kamarás, 2012, 2015). Mivel elképzelhetők olyan hit- és erkölcs tan tankönyvek is, melyek az emberről kiindulva jutnak el Isten felé, megvizsgáljuk, mit lehet megtudni a hittankönyvekből az emberről, és fordítva: az erkölcs tankönyvekből a vallásról. Erre a célra ötödikes és hatodikos tankönyveket választottunk, ugyanis a két új tantárgy felmenő rendszerű bevezetése során ennek a két évfolyamnak a tankönyveit vezették már be.

A református és az evangélikus egyházban az 5–6. évfolyamon egy-egy kurrens hittankönyv van (Árvavölgyi, Kustár és Luzsányi, 2014; Pluhár és Jakab-Szászi, 2015; Koczor, Sándor és Sólyom, 2014; Isó, Matus és Mesterházy, 2015), a katolikus hittankönyv kiválasztása viszont egyáltalán nem ment könnyen. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia Hitoktatás Bizottsága komoly szakértelemmel minősítette a forgalomban lévő katolikus hittankönyveket, az 5. és 6. évfolyamon négyet-négyet. A bizottság a nyolc hittankönyv közül egyiket sem tartotta az életkori sajátosságoknak megfelelőnek, egyiknek sem ítélte emberképét elfogadhatónak, nyolcból ötnek még az istenképét sem, hatnak a képanyagát sem találta a kívánalmaknak megfelelőnek.² A katolikus hitoktatás egyik prominense szerint „nincsenek jó katolikus hittankönyvek egyik évfolyamon sem. Volt, ahol az evangélikus hittankönyvet használták, mert azok jók, de emiatt ki akarták rúgni. Az a baj a hittankönyvekkel, hogy nem gyerekeknek szólnak, és emellett szemléletük is elmaradott. A Szent István Társulat új hittankönyv sorozatában megjelenő, jelenleg kötelező Erdő Mária-féle kötetek közül Székely Jánosé megfelelő szemléletű, de ő sem ismeri a gyerekeket, ezért ez sem tanítható. Erről a sorozatról is készültek értékelések, de ezek nem lehettek publikusak.” Így – jobb híján – a Szent István Társulat hittankönyveit (Székely, 2014; Bernolák, 2014) választottuk. Még bonyolultabb a helyzet a „világi” tankönyvek esetében. A könyvtárellátó tankönyvrendelési listáján az 5. és 6. évfolyamon három erkölcs tan tankönyv szerepel, de csak kettő mellett található négyeszetű doktori sapka (másképpen Nat-jel): az Oktatáskutató és Fejlesztő

Intézet³ tankönyvfejlesztői szerzőcsoportjainak (*Benda, Csirmaz és Kovács, 2014; Bodó, Kadáné, Lippa és mások, 2014*) és Kapai Éva (2013a, 2013b) tankönyvei mellett. A harmadik, a Homor–Kamarás–Vörös-féle, egy kötetben megjelent 5–6. évfolyamos Erkölcstan tankönyv (*Homor, Kamarás és Vörös, 2013*) nem kapta meg az iskolákat vásárlásra bátorító doktori sapkát.⁴

A református hittankönyvek

A tartalomjegyzékekben csak vallási-bibliai témák szerepelnek. A két könyvben előforduló összesen 61 fejezet közül 14 olyan akad, melyben emberi dolgok (főleg erkölcsi kérdések) kerülnek középpontba, 18 fejezetben felbukkannak ilyen mozzanatok, 11-ben csak az indításban fordulnak elő, 6-ban (26 százalék) csak a feladatok között szerepelnek. Ezzel szemben 18 olyan fejezet van, melyekben az ember még epizodistaként sem fordul elő, és 37 olyan, amelyben számottevő erkölcsi reflexió sincsen, ami egy Hit- és erkölcstan elnevezésű tantárgy esetében eléggé meglepő.

Nyolc fejezetben hiányoznak a feladatok, csak a *Bibliai kvíz* ellenőrző jellegű kérdései szerepelnek (melyek a bibliai szövegek elolvasása után válaszolhatók meg). A feladatok 90 százaléka vallási jellegű, többségük „Gondold végig!” típusú. Ezek között kreatívak is akadnak. Az olvasmányokhoz – egy kivételével – nem kapcsolódnak kérdések, feladatok. Az illusztrációk (zömmel műalkotások meg afféle „kegyes képek”) között alig-alig szerepelnek a mai életre utaló képek.

A két tankönyvet az illusztrátor és a lektor kivételével más csapatok készítették. Igazából csak a hatodikos könyvben⁵ jelenik meg az a mai ember, aki kérdéseire, hiányaira, problémáira vallási választ kereshet és kaphat. A *Tízparancsolat: Isten útjelző táblája és a Jézus tanít: a nagy parancsolat* főfejezetekben ilyen alfejezetek is akadnak: *Szeretet és tisztelet a családban, Az élet tisztelete, Hűség és kitartás, Segíts, és ajándékozz, Bár csak nekem is lenne!, Mit jelent önmagunk és mások szeretete?, Bosszú helyett szeretet, Egészség és hála.*

A *Szeretet és tisztelet a családban* fejezet – ami ebben a tankönyvben eléggé ritka – nyolc fényképpel kezdődik, melyekhez a „Beszélgetsetek a képek segítségével családjaitokról!” feladat kapcsolódik, segítségül a következő – némi kreativitást igénylő – kérdésekkel „Mi jut eszetekbe a képekről? Melyik jellemző a ti családotokra? Melyiket szeretnétek, hogy jellemző legyen rátok? Idézzetek fel olyan helyzetet, melyben vitátok volt a szüleitekkel! Hogyan tudtatok megoldást találni?” Ezután a szülőkre vonatkozó parancsolat és rövid magyarázat következik, majd az apa és a fiú ellenségeskedését példázó bibliai Dávid és Absolon története, de ehhez nem kapcsolódik kérdés.

Az *élet tisztelete* fejezet egy Albert Schweitzer-történettel kezdődik, melyhez a következő két kérdés kapcsolódik: „Miért mondhatta Albert Schweitzer édesanyja: minden életet tisztelni kell? Gyűjtsetek érveket amellet, hogy miért kell az életet tisztelni!” Eztán következik a „Ne ölj!” parancs nagyon rövid kommentárja, majd a *Biblia* Káin és Ábel-története, melyekhez ilyen – eléggé motiváló – kérdések kapcsolódnak, mint „Mit gondolsz, Kaint milyen érzések vezették tettéhez? Szerintetek hogyan lehet testvérek közötti ellenségeskedésre megoldást találni? Hogyan fejeződhetett volna be másként Kain és Ábel története?” Nehezen magyarázható, hogyan került ebbe a fejezetbe a *Kapcsolat a másik nimmel* témakör, mely ilyen kérdésekkel kezdődik: „Kinek van a csoportban bátyja vagy nővére, lány vagy fiú unokatestvére? Gyűjtsetek példát, hogy ki, miben ügyes, mi a feladata a családban az anyának? És az apának?” Ezek után a „Fiúk mondták a lányokról!” és a „Lányok mondták a fiúkról!” megállapításait kell kommentálni, majd Zámboné Tóth Emese *Miért nem állnak szóba velem a lányok?* és *Miért csak a feltűnőködő lányok tetszenek a fiúknak?* című írásaiból szerepel egy-egy „modern” ima. A fiúk

imájában például: „Úr Jézus! Annyira furcsák a lányok! mintha az összesnek ugyanaz az egy-két fiú tetszene. Azokkal kacérkodnak, azokra mosolyognak. [...] Szeretnék jó tanítványod lenni, uram, szelíd, békés és jóra igyekező. De mintha ma nem ez lenne a menő. Segíts ragaszkodnom hozzád és a te utadhoz. Add, hogy egyszer majd találkozzak olyan lánnyal, akinek kedves és értékes leszek. Amen.” Zárásul mindössze három – nem túlzottan inspiráló – kérdés a szerelemről: „Mi a szerelem? Miben különbözik a barátság a szerelemtől? Milyen tanácsot adnál egy veled egyidős fiúnak vagy lánynak a szerelemmel kapcsolatban?” Eléggé éteri, sematikus és ódon kép rajzolódik ki a fiúk és lányok kapcsolatáról, a fiú és a lány (a későbbi férfi és a nő) ideáltípusáról.

A „Ne paráználkodj!” parancsolathoz kapcsolódó *Hűség és kitartás* fejezet a „te engemet, én tégedet” négy változatát magába foglaló Illyés-, Váci-, népdal- és egy *Prédikátor könyve*-idézetet kezdődik. Ezekhez kapcsolódik két – nem túlságosan kreatív – feladat: „Alkossatok csoportokat! Válasszátok ki azt az idézetet, amelyik legjobban tetszik nektek! Mit gondoltok, mit jelent?”

Ezután kerül sor a „Ne paráználkodj!” értelmezésére, melynek fő gondolatai: „A férfi és nő sok ajándékot, örömet kaphat egymástól.”, „A paráználkodás azt jelenti, hogy valaki hűtlenné válik, megcsalja házastársát.”, „Isten azt kéri, hogy a fiúk és a lányok tiszteljék egymást. Tiszta szívvel és tiszta léttel készüljenek házasságukra.”. Ezután következik a *Bibliából* a Dávid és Betsabé-történet, melyet csupán az olvasottakat rekapituláló *Bibliai kvíz* kérdései követnek. Nem esik szó arról, miféle ajándékot és örömet kaphatnak egymástól a házastársak.

Ezek az ötödikes-hatodikos református hittankönyvek „embertani” szempontból jobban kidolgozott fejezetei. A „Ne lopj”-hoz kapcsolódó *Segíts és ajándékozz!*”, a *Hamis és igaz szavak*, a *Bárcsak nekem is lenne!*, a *Bosszú helyett szeretet* és az *Egészség és hála* fejezetek ebből a szempontból jóval gyengébben sikerültek, pedig valamennyi komoly lehetőséget kínált az embertani és erkölcsstani reflexióra. És végül: ezekben a hittankönyvekben nyomát sem lehet érzékelni az erkölcsstan kerettanterv és a „világi” erkölcsstan tankönyvek ismeretének.

Katolikus hittankönyvek

Az ötödikes hittankönyv (*A könyvek könyve. Bevezetés a Biblia világába*) egy teológus főpap, Székely János először 2010-ben megjelent munkája⁶, a hatodikos (*A sziklára épült egyház. Egyháztörténelem*) pedig Bernolák Éva először 2010-ben kiadott hittankönyve, melynek első változata még 1990-ben jelent meg.⁷ A szerző 1980-tól 1990-ig a Hittudományi Akadémia Nyíri Tamás vezette Levelező Tagozata mellett működő Hitoktatóképző legendás szervezője és vezetője, 1992 és 1995 között pedig óraadó tanára volt; nő és civil voltával akkor még igazi alternatív figurája a magyar katolikus egyháznak. Negyedszázaddal ezelőtt készült hittankönyve felett azonban elszállt az idő, amit a szerkesztő és a kiadó nem érzékelt megfelelőképpen. Az iszlámmal, Assisi Szent Ferencsel, Kálvinnal, a 19–20. századi kereszténység történetével, Prohászkaival, a Holokauszttal, a II. Vatikáni zsinattal és Ferenc pápával foglalkozó részek halványak, bántóan leegyszerűsítőek. Sorra kimaradnak olyan „ziccerek”, mint Sevillai Szent Izidor esete, aki mára az informatika és az internet védőszentje.

Az ötödikes hittankönyv teológiai szempontból korrekt, pedagógiai szempontból korántsem: nem folytat párbeszédet az olvasóval, a fejezetek végén mindössze egyetlen, nem különösen kreatív feladat áll. A fejezetek felében egyáltalán nincs embertani vonatkozás, csak ötödrészükből esik szó érdemben az emberről, ám eléggé felemás módon. Erkölcsi reflexió is csak a fejezetek kisebb részében fordul elő, pedig hát a tanítvány neve: hit- és erkölcsstan. Egy jellemző részlet: szép gondolatot indukál a szerzőben,

hogy „Erzsébet méhében felujjongott a kis Keresztelő János, amikor Mária megérkezett hozzá szíve alatt az Üdvözítővel. Mintha a két gyermek köszöntötte volna egymást”, majd hozzát teszi: „a gyermek már az édesanyja méhében ember. Érez, hall, és átél mindent. Ezért is szörnyű vétek a kisgyermek elpusztítása”, majd horrorisztikus részleteket idéz föl a *Néma sikoly* című, abortuszellenes propagandafilmből. Csak sajnálni lehet, hogy ritka pillanata ennek a hittankönyvnek a *Szeretetre termett* fejezet, melyből a diák megtudhatja, hogy az ember test és lélek, hogy az Istentől való lélek képessé tesz minket öntudatra és szabadságra, hogy a munka nem a bűn büntetése, hanem részvétel a teremtés művében, hogy a szerelem és a házasság eggyé válás.

A hatodikos hittankönyvben ennél is rosszabb a helyzet: az ember csupán a feladatokban (és azoknak is csak egyharmadában) szerepel, erkölcsi reflexió pedig csak a fejezetek kétötödében. Az olvasmányokhoz és az összefoglalásokhoz nem kapcsolódnak feladatok. A református hittankönyvekkel összevetve a katolikusokat egyértelműen az előbbieket felé billen a mérleg nyelve.

Evangélikus hittankönyvek

A hittanulást a szerzők izgalmas utazáshoz, pontosabban hajózáshoz hasonlítják, ahol a diákok kormányozzák a hajót, az ötödikesben a hajóács (aki egyébként leginkább egy zsidó rabbira emlékeztet), a hatodikosban a matróz (a diákok felhangosított gondolatait képviselve) inspiráló kérdésekkel segíti az előrehaladást. A két tankönyvet (*Szálljunk hajóra!*, *Vitorlást bonts!*) két csapat készítette, még a lektorok is különbözők, szerencsére mindkettőben – különösen a hatodikosban – a gyerekek nyelvét jól ismerő szakemberek találhatók.⁸ A másik két felekezet hittankönyveihez képest a legjelentősebb különbség és sajátosság, hogy az összesen 14 főfejezet közül hétnek a címe és/vagy tematikája (*Milyen vagyok én?*, *Emberi kapcsolataim*, *Közösségi formák*, *Én*, *Teremtett világ*, *Társadalom*) egyeztetve van a „világi” Erkölcstan kerettantervével. Minden fejezetben átlagosan négy kérdés és feladat szerepel. A könyvek képanyaga meglehetősen színes: művészi képek és fényképek mellett a mai világot tükröző fényképek is szerepelnek.

A két tankönyv 128 fejezetének egyik negyedéből hiányzik az ember, másik negyedében mellékes a vallási tematikához képest, harmadik negyedében szervesen ötvöződik egymással a vallási és az embertani szál, és egytizedében főszerepet kap az ember. A fejezetek harmadához kapcsolódik erkölcsi reflexió. Az embertani és erkölcsi elemekben elsősorban azok a fejezetek bővelkednek, melyek a kerettantervhez illeszkednek.

Az *Emberi kapcsolataim* főfejezet *Mitől közösség a közösség? – Krisztus teste* című alfejezete Pál apostol „Ti pedig Krisztus teste vagytok, és egyenként annak tagjai” (1Kor 12,26) szavaival kezdődik, majd négyféle közösséget felvillantó fényképpel és az ezekhez kapcsolódó két kérdéssel („Milyen közösségeknek vagy tagja? Melyik közösséget mi tart össze?”), folytatódik, ezután pedig a hajóács kérdése következik: „Mi az én feladatom, szerepem a közösségeimben?”. Ezt egy feladat követi: 13 felkínált lehetőség közül ki kell választani, hogy milyen szerepet játszhat életünkben a közösség. Majd megint a hajóács két kérdése szerepel: „Mi kell ahhoz, hogy valóban a közösség tagja legyek? Mi van, ha nekem nem tetszik a közös cél? Mi van, ha nem érdekel?” Egy kis elmélkedés következik, melynek lényege, hogy a teljes élethez az embernek közösségekre és közös célokra van szüksége. Ezután az első korintusi levél 12. fejezetének kihagyásos változatát kell kiegészíteni. Van még ennek a hittankönyvnek néhány hasonló fejezete, melyek akár egy jó világi erkölcstan könyvbe is beleférnének. Ilyenek a hatodikos tankönyv *Családban élek*, *Hol a helyem?* – *Szerepek a családban* fejezetei és a *Társadalom* főfejezet egésze.

Annak ellenére, hogy az evangélikus hittankönyv ember- és erkölcsi szempontról meglehetősen egyenletlen, hiszen egymás mellett szerepelnek „hittanos”,

„hit- és erkölctanos” és „ember- és erkölctanos” fejezetek, a három felekezet hittankönyvei közül mégis ez kerül legközelebb mind az emberhez, mind pedig a tanulókhöz, ugyanis a „hittankönyvi” fejezetekben is igazi diskurzus kínálkozik a tanulók számára.

A „világi” erkölctan tankönyvek

A kerettanterv három vallási témát ír elő a tankönyvek számára: „1) Vallási közösségek (Milyen vallási közösségek működnek Magyarországon, illetve a környékünkön? Melyek alkotják a többséget, és melyek tartoznak a kisebbséghez hazánkban? Mít tudunk róluk? Jó-e, ha egy társadalomban többféle vallási csoport él egymás mellett? Milyen értékek és milyen problémák származhatnak egy térségben a vallási sokszínűségből?) 2) A vallás

Az ötödikes könyvben szereplő Az ünnep fejezetben összesen tíz sor esik öt ünnepre. A húsvétról csak annyit tudunk meg, hogy az „a negyvennapos böjt befejezése”, a böjtöt illetően pedig csupán a keresztény böjtről esik szó. Pünkösd kapcsán sem esik szó az ünnep keresztény üzenetéről, a Szentlélek eljöveteléről. A vallás című fejezetében a világvallások közül kimaradt a hinduizmus. A vallásokat keletiekre és nyugatiakra osztja, de a keleti vallások esetében csak a világtörvényt említi, istent és isteneket nem. A tankönyv szerint a vallások alapvető elveikben azonosak, ezek pedig a tankönyv szerint: „a világban rend van, minden Istentől ered, az embernek a Földön tanulnia kell, és növelni magában a szeretetet”, csak-hogy megfélekedezik arról, hogy még a világvallások között is vannak olyanok, amelyekben nincs Isten.

mint lelki jelenség (Miért gondolja az emberek jelentős része, hogy létezik egy embernél hatalmasabb erő is a világban? Milyen elképzelések alakultak ki különböző kultúrákban erről az erőről? Hogyan próbálnak az emberek kapcsolatba lépni a természetfeletti világgal, és miért fontos ez nekik? El lehet-e képzelni a világot természetfeletti erő létezése nélkül is? 3) Vallási közösség és vallási intézmény (Milyen keretei, szertartásai és jelképei alakultak ki a természetfeletti erő(k) tiszteltének? Milyen helyeket, könyveket és tárgyakat tartanak szentnek egyes kultúrákban az emberek? A világ vallásai közül melyek vannak jelen a lakóhelyünkön és Magyarországon?)” Emellett a tankönyvszerzőnek még lehetősége nyílik az *Egy belső hang: a lelkiismeret* című témakörhöz is vallási tematikát kapcsolni.

A Mozaik erkölctan könyve

Kapai Éva tankönyveiben⁹ a szerzői előszó szerint „nincs benne kötelező tananyag, mert ezeken az órákon az egész világ válik a tanulás tárgyává”. Ezekben a tankönyvekben az összesen 72 fejezetből mindössze két fejezet foglalkozik teljes egészében a vallással (mindkettőnek *A vallás* a címe), továbbá felerészben *Az ünnep* című. Ezenkívül még az *Az idő* című fejezetben szerepel Salamon „Mindennek ideje van” gondolata. Hiányoznak a „Vallási közösségek”, „A vallás mint lelki jelenség” témakörök, és a „Vallási közösség és vallási intézmény” témakör is eléggé hiányosan jelenik meg. A két erkölctan könyvben mindössze 112 sor foglalkozik

a vallás kérdéseivel. Nem bukkan fel vallási reflexió sem *A lelkiismeret*, sem az *Értékeink*, sem a *Mit értünk meg a világból?* fejezetekben.

Az ötödikes könyvben szereplő *Az ünnep* fejezetben összesen tíz sor esik öt ünnepre. A húsvétról csak annyit tudunk meg, hogy az „a negyvennapos böjt befejezése”, a böjtöt illetően pedig csupán a keresztény böjtről esik szó. Pünkösöd kapcsán sem esik szó az ünnep keresztény üzenetéről, a Szentlélek eljövételéről. *A vallás* című fejezetében a világvallások közül kimaradt a hinduizmus. A vallásokat keletiekre és nyugatiakra osztja, de a keleti vallások esetében csak a világtörvényt említi, istent és isteneket nem. A tankönyv szerint a vallások alapvető elveikben azonosak, ezek pedig a tankönyv szerint: „a világban rend van, minden Istentől ered, az embernek a Földön tanulnia kell, és növelni magában a szeretetet”, csakhogy megfélemeznek arról, hogy még a világvallások között is vannak olyanok, amelyekben nincs Isten.

A hatodikos *Az idők kezdete* című fejezet az egyiptomi és a zsidó-keresztény teremtéstörténeteket olvastatja el, majd fél tucat rekapitulatív kérdés („Milyennek mutatja be a történet az idők kezdetét? Mi vagy ki alkotta meg a mindenséget? Hogyan jött létre az élet a Földön?”) következik. *A vallás* fejezet először a Föld vallástérképét mutatja be, ehhez kapcsolódik néhány ténykérdés. Ezután az *Emberi jogok egyetemes nyilatkozatából* idézett mondathoz („Minden személynek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához”) kapcsolódik két, ezúttal valóban gondolkodtató kérdés. A vallás, az egyház, a templom, az ima és a szent könyv – ezúttal – helyes meghatározása után az ötödikes könyvben szereplő vallás-jelképeket kell vallási személyekhez, írásokhoz és jelképekhez kapcsolni, majd egy kreatív feladattal találkozhatunk: „Készítsetek párbeszédet az egyik vallás képviselőjével! Milyen kérdéseket tennének fel nekik a vallásáról?”

A kerettanterv kérdései közül a következőkkel nem foglalkozik a két Mozaik-tankönyv: „Mely vallási közösségek alkotják a többséget, és melyek tartoznak a kisebbséghez hazánkban?” „Jó-e, ha egy társadalomban többféle vallási csoport él egymás mellett?” „Milyen értékek és milyen problémák származhatnak egy térségben a vallási sokszínűségből?” „Milyen keretei, szertartásai és jelképei alakultak ki a természetfeletti erő(k) tiszteletének?” „Milyen helyeket, könyveket és tárgyakat tartanak szentnek egyes kultúrákban az emberek?”

Az OFI kísérleti erkölcsstan könyve

A két tankönyvet két különböző csapat, összesen kilenc tananyagfejlesztő és a munkájukat ötletekkel és tananyaggal támogató további négy munkatárs¹⁰ készítette, és négy további szakember segítette.¹¹ Az összesen 54 fejezetből mindössze két egész fejezet (*Vallási közösségek, Jeruzsálem – Betlehem – Mekka: Vallási kultúrák*) foglalkozik teljes egészében a vallással, emellett *A lélek egészsége fejezetben* szerepel még egy Pál apostol-idézet, a *Békepipa, füstölő és tömjén* fejezetben pedig egy hosszabb *Winnetou*- és egy rövid *A kis herceg*-részlet mellett két feladat kapcsolódik vallásokhoz. Összesen 235 sor foglalkozik a vallással, de ebből 185 oldalt a három olvasmány tesz ki.¹²

A *Vallási közösségek* fejezetből a diákok megtudhatják, hogy „a hívő és nem hívő vagy a különböző hitű emberek között régebbi korokban – és a világ más tájain napjainkban is – olykor véressé fajuló viták és csatározások folytak, illetve folynak e különbségek miatt”. A feladatok között – immár helyesen már csak „vallásháborúk” szerepelnek. A Szabó Magda-regényhez tartozó kérdések nem kapcsolódnak a vallási tematikához.

A vallási kultúrákkal foglalkozó fejezet a „Minden vallási közösségnek megvannak a zarándokhelyei, böjti szokásai, ünnepei, jelképei” mondattal indít, ezután megtudjuk, hogy az ünnepélyes fenyőfaállítás Albert herceg hozta divatba, majd egy kérdés: „Ti hogyan díszítitek a karácsonyfát?” A mellette lévő hasábban egy Voltaire-idézet olvas-

ható: „Ha Isten nem létezne, ki kellene találni.” Eztán következik három kérdés a Montgometry-regényrészlethez, majd három ún. „érdekes kérdés és feladat”: „Melyik vallás szertartásai érdekelnek a legjobban? Miért? Megkönnyíti vagy éppen nehezebbé teszi az életet az istenhit? Minden világvallásban van egy vagy több szent könyv. Hallottál már ezekről?” Ezután egy játék (kavicsok segítségével a csoportok képet alkotnak, például halat, ezeknek címet adnak, és mesét találnak ki), mely csak nagyon lazán kapcsolódik a valláshoz, ezekkel a kérdésekkel: azzal, hogy „Például mi lehet a hal neve? És milyen csodás történet eshet meg egy kavicspikkelyes hallal?” A soványka fejezetet záró gyűjtőmunka keretében utána kell nézni, honnan ered a *Miatyánk*, össze kell gyűjteni világvallások ünnepeit, majd azt kell kikutatni, hogy hogyan ünnepelték a karácsonyt a karácsonyfa nélküli korokban.

Sem a *Hol lakik a lelkiismeret*, sem a *Kell valami másnak lennie*, sem a *Hitek és tévhitek* fejezetben nem található vallási mozzanat. Hiányzik a kerettantervben előírt több fontos témakör: a *Vallási közösségek* és a *Vallás mint lelki jelenség* legtöbb témája. Ebből a szempontból ez a tankönyv sem felel meg sem a Nemzeti alaptanterv, sem a kerettanterv vallással kapcsolatos követelményeinek, mint ahogyan a Mozaik-tankönyvek sem.

A Pedellus erkölcs-tankönyve

Homor Tivadar, Kamarás István és Vörös Klára¹³ tankönyvében az Alfabétagama bolygóról érkező három különböző (racionális-természettudományos, társadalmi-lélektani és filozófiai-intuitív) érdeklődést és habitust képviselő úrlény kutatja és vitatja meg az embert. A tanulók ebben a kutatástörténetbe és diskurzusba kapcsolódhatnak bele. Ebben a tankönyvben a 32-ből 7 fejezet és 600 sor foglalkozik a vallással, vagyis négyszer annyi, mint a másik két „világi” tankönyvben. Teljes mértékben megfelelő a kerettantervi kívánalmaknak a *Vallási kisebbségek*, *A vallás mint lelki jelenség*, *Vallásos hit, istenhit*, *A világ vallásai* és a *Szent helyek, szent emberek* fejezetek foglalkoznak a vallás kérdéseivel, de szó esik a vallásról még az *Egy belső hang: a lelkiismeret* és a *Jóság és erény, rossz és bűn* fejezetekben is.

A *Vallási kisebbségek* legelőször is arra biztatja a diákokat, hogy keressék föl a magyarországi krisnások honlapját, az alfabétagammák ugyanis gyakran vendégeskednek Kalmáréknál, ahol az egyik Kalmár-fiú Krisna-hívő. Az emberkutatók beszélgetésében szó esik a Magyarországon kisebbségben lévő vallások híveiről (akik meg is jelennek a párhuzamos hasábon megjelenő képeken: metodisták, ortodoxok, baptisták, krisnások), valamint arról, hogy egy demokratikus társadalomban szabadon működhet egy vallási kisebbség, de arról is, hogy ennek ellenére még mindig kerülhetnek hátrányos helyzetbe, például amikor túl kevesen vannak ahhoz, hogy külön iskolai hittant tarthassanak, valamint szóba kerül az is, hogy kétszeres lehet a diszkrimináció, amikor egy vallási kisebbség egybeesik egy etnikai kisebbséggel, mint az nem is olyan régen előfordult az ír katolikusokkal Észak-Írországban és a magyar unitáriusokkal Romániában. Az is elhangzik a diskurzusban, hogy ha a keresztet, hármaskeresztet, kakast és csillagok hordozó keresztény templomok, valamint a Dávid-csillagos zsinagógák megférnek egymás mellett a régi európai városokban, a félholdas tornyokat is be lehetne fogadni, hiszen a muszlimok is ugyanazt az egyetlen Istent imádják.

A *vallás mint lelki jelenség* fejezet első beszélgetés-témája a természetkép, világkép és világnézet, majd a hit és meggyőződés megkülönböztetése, végül a különböző – köztük a vallási – világmagyarázatok következnek. Ezután egy kínai és egy finn teremtéstörténet, illetve egy magyar népmesei teremtéstörténet összehasonlítása a feladat. *A vallásos hit, istenhit* fejezetben az emberkutatók ilyen dilemmákkal szembesülnek: „Miért hisz az emberek többsége Istenben, akikről jól tudják, hogy nem láthatják?”, „Vannak, akik

körülnéznek a csodálatos élővilágban, és azt mondják, ez nem lehet véletlen műve”, „Vannak, akiknek egyszer csak felbukkan gondolataikban, egyszer csak megszólal a csendben”, „Mit gondoltok, miben nehezebb hinni az embernek: hogy egy közepes tanuló képes színjelésre javítani, hogy megtalálják a rák ellenszerét, hogy léteznek tündérek, alfabétagammák, hogy léteznek lélek? Vagy hogy létezik Isten?”

Szó esik az alfabétagammák diskurzusában arról is, hogy létezik Isten nélküli vallás és vallás nélküli istenhit, a tanulók pedig ilyen kérdéseket kapnak: „Ha csak egy isten van, aki végül is titok, lehet-e legjobb vallásról beszélni? Mit mondhat a vallásos ember a vallásáról, ha nem azt, hogy az övé a legjobb? Mi a véleményed arról a mondásról, hogy kétféle ember van, aki Istent keresi, és aki megtalálta?” Külön fejezet szól a vallás különböző funkcióról, vagyis arról, hogy mi mindenre való a vallás, valamint arról, hogy lehet-e a vallás romboló hatású. A *Vallási közösség és intézmény* fejezetben a vallás szociológiai megközelítése szerepel, benne a vallásgyakorlás módjai, a vallásba beleszűletés és a vallás szabad választása, a vallásosság világhelyzete, az új vallási jelenségek, a vallási szokások, a szent helyek és szent emberek, a népi vallásosság. A *Tudomány és vallás* fejezetben a kisdíák Einstein és tanárának vitája Isten létének bizonyíthatóságáról, amit végül is a hitben talál meg a kisdíák, aki világhírű fizikusként kijelenti, hogy „Isten nem kockajátékos”.

Érzelhető, hogy ebben a tankönyvben olyan vallásfilozófiai, vallásantropológiai, valláslélektani és vallásszociológiai megközelítések szerepelnek, melyek nemigen találhatók hittankönyvekben, ugyanakkor szerepelnek a kerettantervben. Míg a Mozaik és az OFI erkölcsstan könyveiben – helyesen, de nem mindig eléggé átgondoltan és hatásosan – a vallással in kapcsolatban elsősorban nem kijelentések, hanem zömmel kérdések és feladatok szerepelnek, ebben a tankönyvben a vallás jelenségeinek, dilemmáinak több oldalról való megközelítése dominál, emberkutatók olyan diskurzusa keretében, melyekbe a diákok könnyen bevonódhatnak.

Feldolgozott tankönyvek

- Árvavölgyi Szatmári Ibolya, Kustár Gábor és Luzsányi Mónika (2014): *Istennel a döntéseinkben (Református hit- és erkölcsstan tankönyv 5. osztályos tanulók számára)*. Református Pedagógiai Intézet, Budapest. 114 o.
- Benda József, Csirmaz Mátyás és Kovács Tímea (2014): *Erkölcsstan tankönyv 5.* Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest. 144 o.
- Bernolák Éva (2014): *A sziklára épült egyház (Egyháztörténelem. Hittankönyv az általános iskolák 6. osztálya számára)*. Szent István Társulat, Budapest. 163 o.
- Bodó Márton, Kadáné Molnár Krisztina, Lippai Edit, Neumayer Éva, Saly Erika és Varga Attila (2014): *Erkölcsstan 6.* Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, Budapest. 144 o.
- Homor Tivadar, Kamarás István és Vörös Klára (2013): *Erkölcsstan 5–6. osztály.* Pedellus Tankönyvkiadó, Debrecen. 144 o.
- Pluhár Gáborné és Jakab-Szászi Andrea (2015): *Isten világgóságában (Református hit- és erkölcsstan tankönyv 6. osztályos tanulók számára)*. Kálvin Kiadó, Budapest. 131 o.
- Isó Dorottya, Matus Klára Krisztina és Mesterházy Balázs (2015): *Vitorlát bonts! 6. osztály (Evangelikus Hittan)*. Luther Kiadó, Budapest. 127 o.
- Kapai Éva (2013a): *Útravaló (Erkölcsstan 5.)*. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Kapai Éva (2013b): *Útravaló (Erkölcsstan 6.)*. Mozaik Kiadó, Szeged.
- Koczor Tamás, Sándor Éva és Sólyom Anikó (2014): *Szálljunk hajóra. 5. osztály (Evangelikus hittan)*. Luther Kiadó, Budapest. 119 o.
- Székely János (2014): *A könyvek könyve (Bevezetés a Biblia világába. Hittankönyv az általános iskolák 5. osztálya számára)*. Szent István Társulat, Budapest. 189 o.

Irodalomjegyzék

Benczéné Fekete Andrea (2013): Erkölcstan, avagy a bölcsesség és tisztesség építőkövei fiataloknak. *Iskolakultúra*, 13. 2. sz. 112–114.

Bernolák Éva (1994): *Hittansztori*. Egyházfórum, Budapest.

Hajdú Zoltán Levente (2014): A hittan mellett. *Reformátusok Lapja*, 58. január 26. 5.

Kamarás István (2012): Javítható-e az „erkölcstan vagy hittan” elképzelés? *Új Pedagógiai Szemle*, 4–6. sz. 78–91.

Kamarás István (2015): *Embertain-erkölcstan sztori*. Pro Pannonia, Pécs.

Szabóné Mátrai Mariann (2014): *Lehetőség és korlátok között*. [www.church.lutheran.hu /cikkek/lehetosegek](http://www.church.lutheran.hu/cikkek/lehetosegek)

Jegyzetek

¹ Az ELTE rektorhelyettese és egyben az evangélikus egyház egyik világi vezetője.

² www.hb.katolikus.hu/index2.php?page=hittankonyvek

³ A továbbiakban: OFI.

⁴ Ilyen jelet azok a tankönyvek nyerhetnek el, „melyek az új kerettantervre érvényesek és e kiadványok minden, a Nat és kerettantervi szabályozásban érintett évfolyamon engedélyezett könyvvel rendelkeznek”. A Pedellus-tankönyv hiába rendelkezik megfelelő (maximális pontszámú) engedéllyel, nem kapta meg a megrendelésre jogosító jelet. Annak ellenére sem, hogy a tankönyv egyik szerzője fogalmazta meg a Nat általános iskolai erkölcstannal foglalkozó szövegét, és ő lektorálta a kerettanterveket.

⁵ Szerzői Pluhár Gáborné és Jakab-Szászi Andrea, illusztrátora Bódi Katalin, lektora Arany Erzsébet, közreműködött még Szabóné Zimányi Noémi.

⁶ A könyv szerkesztője Sajgó Krisztián, munkatársa Sajgó Krisztián.

⁷ A könyv szerkesztője Sajgó Krisztián, munkatársa Kindermann Győző.

⁸ Az ötödikes könyv szerzői Koczor Tamás, Sándor Éva és Sólyom Anikó, lektorai ifj. Cserháti Sándor és Ruzsinszki Péter, a hatodikos szerzői Isó Dorottya,

Matus Klára Krisztina és Mesterházy Balázs, lektorai Kodácsy-Simon Eszter és Petfő Attila. Az egész hittankönyv-sorozat szerkesztője Kodácsy-Simon Eszter.

⁹ A könyv szerkesztője Bozsik Katalin volt, négyen lektorálták, valamint még három kirendelt szakértő segítette a szerző munkáját.

¹⁰ Benda József, Bodó Márton, Csirmaz Mátyás, Jakab György, Kadáné Molnár Kriszta, Kovács Timea, Lippai Edit, Neumayer Éva, Néder Katalin, Saly Erika, Sztridáné Kurucz Kriszta, Varga Attila, Voglné Nagy Zsuzsa.

¹¹ Bartos Károly mint alkotószervező, Kojanitz László mint vezető szerkesztő, Gloviczki Zoltán mint tudományos szakmai lektor és Kelemenné Farkas Márta mint pedagógiai lektor.

¹² A May-regény részlet mellett egy-egy részlet az *Abigél*-ből és Lucí Maud Montgomery *Anne otthonra talál* című regényéből.

¹³ Szerkesztője Vágó Lászlóné, kiadói lektorai Kosztu Brigitta és Gut Karola voltak.

Gécsi János – Kamarás István

Pannon Egyetem MFTK